

Употреба керамичких
унгуентаријума у погребном
култу инхумација из југоисточне
некрополе у Скупију

The use of ceramic unguentaria in
the funerary cult of the inhumation
burials from the Southeast
necropolis in Scupi

Игор Кузманоски
Музеј на град Скопје, Скопје
igorkuzmanoski@gmail.com

UDK 902.03:666.3-1(497.7)

Апстракт:

Са Југоисточне некрополе у Скупију, чији временски распон сахрањивања обухвата период од раног I вијека н.е. до краја IV вијека н.е., потиче обиље материјала, углавном керамичких предмета, међу којима су најбројнији крчази и жижци. У овом раду су заступљени искључиво керамички унгуентаријуми из гробова инхумираних покојника. Од око 2150 гробова инхумираних покојника унгуентаријуми су откривени у њих 59. Циљ овог рада је да управо кроз употребу керамичких унгуентаријума у гробном аранжману успостави везу са одређеним аспектима идентитета умрлог, прије свега са старосном групом и полом, као и да изнесе нека запажења о функцији, намјени и смислу њиховог коришћења у погребном обреду и уопште у погребном култу.

Кључне ријечи: Керамички унгуентаријум, Скупи, некропола, инхумација, функција, намјена, смисао, идентитет.

Abstract:

The Southeast necropolis of Scupi, with its burials spanning from the beginning of the 1st century C.E. until the end of the 4th century C.E., is a source of an abundance of materials, mostly ceramic artefacts, with the greatest prevalence of jugs and lamps. This study shall focus only on the ceramic unguentaria found in the inhumation burials, where these vessels were present in 59 of approximately 2150 graves. The aim of this study is exactly through the use of the ceramic unguentaria in the grave arrangement to establish connection with a certain aspects of the identity of the dead, mainly their age group and gender, and to make certain interpretation about the function, purpose and meaning of their use in the funerary rites, and in the funerary cult in general.

Key words: Ceramic unguentarium, Scupi, necropolis, inhumation, function, purpose, meaning, identity.

Увод

Југоисточна некропола у Скупију, чије сахране обухватају временски распон у периоду од почетка I вијека н.е. до краја IV вијека н.е, са откривених отприлике 5200 гробних цјелина, кремације и инхумације, представља једну од најбоље истражених некропола из римског периода уопште на Балкану.¹

У току ова четири вијека, биритуална пракса инхумације и кремације на овој некрополи егзистирала је у различитом реципроцитету и прати се од иницијално бројчане надмоћи кремације у првом вијеку до постепене потпуне доминације инхумације у касном IV вијеку.

Из гробова потиче обиље материјала, углавном керамичких предмета, међу којима су најбројнији крчази и жижци. Иако је готово идентични ритуални обред, заступљен са једнородним материјалом, откривен подједнако и у кремацијама и у инхумацијама, наша истраживања су првенствено усмјерена на проучавање инхумација. Избор инхумираних гробова предњачи јер се са кремираним остацима губи велики број информација везаних за старост и пол умрлог, а са њима се губи и могућност њиховог повезивања са одређеним типом или позицијом гробног прилога у самом гробу. Исто тако, чини се да је од кључног значаја и познавање логике распоређивања гробних дарова у односу јаме и тијела преминулог која је индикативна у гробовима са инхумацијом, а која се можда репродукује и у фунерарном простору кремираних гробова, поготово етажног типа.

У овом раду су заступљени искључиво керамички унгуентаријуми откривени у гробовима са инхумацијом

¹ Јованова Л., 2015, 16-17 (са наведеном старијом литературом).

Introduction

The Southeast Necropolis of Scupi, with approximately 5200 discovered grave units, cremations and inhumations included, is one of the most extensively researched necropolises from the Roman period in the Balkans, with the burial period spanning from the beginning of the 1st century C.E. until the end of the 4th century C.E.¹

During these four centuries the biritual practice of inhumations and cremations coexisted in this necropolis with a varying ratio, and it can be traced from the initial prevalence of the cremations during the 1st century to a complete domination of inhumations at the end of the 4th century.

The graves have been a source of an abundance of materials, with the greatest frequency of ceramic items, including jugs and lamps. Having in mind that almost identical rites using homogenous material has been identified both in the cremations and the inhumations, we have focused our research mainly on the study of inhumations. We have also opted for studying the inhumation graves because the cremations tend to lose a great deal of information regarding the departed age and gender, depriving us of the opportunity to identify the type or the position of the grave offerings within the graves. Another crucial factor seems to be the understanding of the arrangement logic of the grave offerings in respect to the pit and the body, which is more evident in the inhumation graves, and could have also been mirrored in the funerary space of the graves with cremation, especially of the double storey type.

This study shall focus only on the ceramic unguentaria found in graves with inhumations from the Southeast Necropolis of Scupi (fig. 1).² These vessels have

¹ Јованова Л., 2015, 16-17 (with referred older literature).

² The presented data and statistical analysis refer to the plots 160/2, 925 and 934, where approximately 4300 graves have been discovered in the

из Југоисточне некрополе у Скупију (Сл. 1).² Од око 2150 инхумираних гробова, ови судови су откривени у 59, што представља 2,7% цјелине, односно 4,8% од гробова који садрже керамичке прилоге.³

Циљ овог рада је да се управо кроз употребу керамичких унгуентаријума у гробном аранжману успостави повезаност са одређеним аспектима идентитета умрлог, прије свега са старосном групом и полом, као и да се изнесу нека запажења о функцији, намјени и смислу њиховог коришћења у погребном обреду и уопште у погребном култу. Исто тако, моја разматрања о њиховој фунералној улози темељим углавном на претпоставци да су они примарно служили за чување миришљавих уља и балсама.

Позиција у гробном аранжману и идентитет умрлог

Керамички унгуентаријуми са Југоисточне некрополе Скупи, пронађени су искључиво у гробовима, односно употријебљени су у погребним обредима везаним за индивидуалне гробне целине. Заступљени су у више типова, од којих су најкарактеристичнији они са булбусоидним тијелом и кратким вратом (сл. 2). Од других типова срећу се унгуентаријуми са луковичастим или звонастим тијелом, унгуентаријуми са конусним тијелом и дугим вратом (сл.

2 Презентовани подаци и статистичке обраде односе се на парцеле 160/2, 925 и 934, где је у периоду од 2008 до 2012 године истражено око 4300 гробова. Носилац програма истраживања је Музеј на град Скопје под руководством Л. Јованове, кустоса-савјетника у Музеју, којој у овој прилици захваљујем на уступљеном материјалу.

3 Однос присуства керамичких унгуентаријума као гробних прилога у гробовима инхумираних и спаљених покојника са Југоисточне некрополе у Скупију је прилично изједначен (теренске белешке).



Сл. 1 Гроб 2883 после отварања
Fig. 1 Grave 2883 after opening

been discovered in 59 of approximately 2150 inhumations, which are 2.7% of the total number of graves, or 4.8% of the graves with ceramic offerings.³

The aim of this study is exactly through the use of the ceramic unguentaria in the grave arrangement to establish connection with a certain aspects of the identity of the dead, mainly their age group and gender, and to make certain interpretation about the function, purpose and meaning of their use in the funerary rites, and in the funerary cult in general. In addition, I mainly base my interpretations regarding their funerary role on the

period from 2008 until 2012. The research program was conveyed by the Museum of the City of Skopje, conducted by L. Jovanova, a consulting custodian of the Museum, and hereby I extend my gratitude to her for the provided material.

3 The ratio of presence of ceramic unguentaria as grave offerings in the inhumation and cremation graves from the Southeast necropolis of Scupi is fairly balanced (terrain notes).



Сл. 2 Унгуентаријум из гроба 3534
Fig. 2 Unguentarium from grave 3534



Сл. 3 Унгуентаријум из гроба 2299
Fig. 3 Unguentarium from grave 2299

3) и унгуентаријуми у облику боце са издуженим тијелом и кратким вратом (Сл. 4).

Хронолошка детерминација испитаних примјерака показује да је око 40% од њих датовано до прелаза II – III вијека, односно већи дио у II вијек, док се на прелазу II – III вијека и у првој половини III вијека њихова бројност повећава на 60%. Од друге половине III вијека они се више не јављају. Прогрес бројности се повећава са коришћењем инхумације као погребног ритууса у току II и на прелазу II – III века.

У зависности од локације разликујемо два основна начина полагања унгуентаријума у гроб: 1) унгуентаријуми у унутрашњости самог гроба (јама, конструкција), положени на доњем нивоу, односно на истом нивоу са покојником, и у његовој непосредној близини и 2) унгуентаријуми постављени

assumption that they have been primarily used for keeping aromatic oils and balms.

Position in the grave arrangement and the identity of the deceased

In the Southeast Necropolis of Scupi the ceramic unguentaria have been discovered exclusively in the graves, i.e. used during the funerary rites connected to individual grave units. Several types appeared, while the more characteristic are the ones with a bulbous body and a short neck (fig. 2). The other represented types are the unguentaria with an onion or bell-shaped body, followed by the ones with a conical body and a long neck (fig. 3), and the ones shaped as a bottle with an elongated body and a short neck (fig. 4).

The chronological determination of the examined items shows that approximately 40% are dated in the period

на горњем нивоу гробних јама или конструкција, обично после њиховог затварања, најчешће у самом углу поред поклопца или директно изнад њега, у току сахране. Од њих се издваја једна мања група гробова, гдје су они откривени мало више изнад покривног нивоа гробних конструкција, што би био показатељ за касније култне радње изнад гроба.

Керамички унгуентаријуми на доњем нивоу поред скелетних остатака су запечаћени у тренутку полагања покојника у гроб. Откривени су у 46 гробова. Најчешће се налазе поред ногу, посебно код стопала, док су остали размештени око торза и главе. Обично се јављају као једини прилог у гробу (14), док су с осталим судовима најчешће комбиновани са два крчага (14) и са једним крчагом (7). Комбинације са крчазима могу садржати и друге судове (најчешће жижци, шоље, чиније, стаклени судови). Унгуентаријуми могу бити комбиновани и са другим типовима судова као што су амфоре (1), шоље (1), чиније (2), стаклени судови (2) и жижци (3). На горњем нивоу су откривени у 13 гробова, обично лоцирани у пределу изнад главе, ногу или централно изнад гроба. Ту је унгуентаријум најчешће једини прилог у гробу (8) или је комбинован са жижцима (3), са два крчага и жижком (1) или са једним крчагом (1). Постављени прилози могу бити заједно груписани или раздијељени у гробном простору. Код одређеног броја примера на доњем и горњем нивоу, у једној истој гробној целини су постављени по два (5) или три унгуентаријума (2), искључиво код одраслих покојника.

Заступљени случајеви унгуентаријума постављених доље поред покојника, не показују искључиву полну и старосну диференцијацију у односу на присуство и позиције унгуентаријума у



Сл. 4 Унгуентаријум из гроба 5101
Fig. 4 Unguentarium from grave 5101

until the turn of the 2nd into 3rd century, with most of them being dated in the 2nd century, while their numbers increase to 60% at the turn of the 2nd into 3rd century and the first half of the 3rd century, thus completely disappearing in the second half of the 3rd century. The number progression rises with the use of inhumation as a burial rite during the 2nd and at the turn of the 2nd into 3rd century.

In terms of their location, two basic methods of placing the unguentaria in the grave can be distinguished: 1) unguentaria placed in the grave interior (the pit, the construction) at the lower level, i.e. at the same level with the deceased, immediately next to them, and 2) unguentaria placed on the upper level of the grave pits or constructions, usually after they have been sealed, mostly at the corner next to the cover, or directly on the top. They were placed during the funeral. In a small group

гробу, осим што се може уочити извесна бројчана надмоћ младих индивидуа до 30 година, подједнако мушких и женских, као и дјечјих, односно гробова новорођенчади. Специфични примјер је да од пет случајева поред лијеве ноге (кољено, бутна кост) четири припадају женским особама, док два примјера на горњем нивоу изнад лијевог стопала припадају младим мушкарцима до 30 година. Они остављени на горњем нивоу су више код одраслих и женских покојника. Типолошка разноврсност унгуентаријума генерално није карактеристична за одређен аспект идентитета покојника, осим можда код оних у облику боце који доминирају код младих мушкараца и жена. Једино су унгуентаријуми са конусним тијелом и дугог врата откривени искључиво у гробовима жена, већином старијих од 30 години (Сл. 5).



Сл. 5 Гроб 1990 после отварања
Fig. 5 Grave 1990 after opening

of graves, they were found above the cover level of the grave construction, which would imply that they were used in a subsequent ritual act performed on the grave.

The ceramic unguentaria found at the base level next to the skeletal remains were sealed at the moment when the body was laid in the grave. They have been discovered within 46 of the referred graves. They were usually found around the legs, especially next to the feet, while the remaining ones were positioned around the torso and the head. They are usually found as the only offering in the grave (14), while in the other graves they are found either in a combination with two jugs (14), or with one jug (7). The combinations with jugs sometimes include other vessels (mainly lamps, but also cups, plates/bowls, glass vessels). The unguentaria can be found in a combination with other types of vessels, such as an amphora (1) a cup (1), a plate/bowl (2), glass vessels (2) and a lamp (3). At the upper level they have been found in 13 graves, usually located at the area of the head, the legs, or centrally above the grave. In these cases the unguentarium is usually the only grave offering (8), or it was found in a combination with a lamp (3), with two jugs and a lamp (1), or with one jug (1). The offerings were found either grouped or scattered within the grave area. In a certain number of examples at the upper and lower level, one and the same grave unit could contain two (5) or three unguentaria (2), all belonging to adult deceased.

The represented items do not reveal an exclusive gender and age differentiation regarding the presence and the position of the unguentarium within the grave, except for a slight prevalence of individuals younger than 30, with equal ratio of males and females, as well as children graves, i.e. graves of the newborns, where they were placed at the base level next to the body. One specific is that in four out of five cases of their placement next to the

Функција, намена и смисао

Керамички унгуентаријуми (балсамарији) су један од уобичајених предмета који се јављају међу гробним прилозима хеленистичког и раноримског периода. Паралелно са керамичким употребљају се и стаклени унгуентаријуми који их касније готово замјењују.⁴ Њихова функција је у извесном смислу иста, међутим искључени су из ове студије због природе материјала предмета који се овде обрађују, али ипак могу се употријебити у извођењу неких општих закључака.⁵

Ови судови су прије свега служили за држање течности јачег вискозитета као што су уље или мед, али и у козметици, најчешће за парфимирана уља и лосионе, или у медицинске сврхе.⁶ Хемијске и физичке анализе извршене на сачуваним супстанцама одређених примјерака, показују да се генерално ради о стандардизованој садржини која је ароматична по природи, односно да су коришћени за чување миришљавих уља, парфимисаних биљним екстрактима, највише маслиновог и боровог поријекла.⁷ Није познато дали су сви наши судови овог типа служили за чување миришљавих уља. Могуће је да су примерци са већим капацитетом, карактеристични за каснији период, садржавали воду или вино, зато што су обично депоновани сами у гробу, док су мањи чешће придружени са једним или два крчага. Примјер из дечјег гроба 3262 где је један од два стаклена унгуентаријума

left leg (knee, thigh), the buried individuals are female, while the two examples of their placement at the upper level above the left foot are men younger than 30. The ones found at the upper level are mostly in adult and female graves. The typological diversity of the unguentaria is not considered as generally characteristic for a certain aspect of the deceased identity, except maybe of the ones shaped as a bottle, which have a dominant presence at the graves of young men and women. Only the unguentaria with a conical body and a long neck have been found exclusively in female graves, most of them older than 30 (fig. 5).

Function, purpose and meaning

The ceramic unguentaria are some of the usual artefacts found among the grave offerings in the Hellenistic and the Early Roman period. The ceramic unguentaria were in parallel use with the glass ones, which will almost replace the former in the later periods.⁴ They have a more or less uniform function, but they have been excluded from this study due to the nature of the production material of the items elaborated here, although they can still make some contribution to certain general conclusions.⁵

These vessels mainly served for storing liquids with greater viscosity, such as the oils and honey, but usually for storing perfumed oils and lotions used in cosmetics or in medicine.⁶ The chemical and physical analysis of the preserved substances from certain items reveal a generally standardized contents with aromatic nature, i.e. they have been used for keep-

⁴ Anderson-Stojanović V. R., 1987, 113.

⁵ Хемијске анализе очуваних супстанци показују да унгуентаријуми иако различити по материјалу (стакло, керамика), форме и провенијенције, ипак деле сличности у односу на њихове садржине: Mortensen J. L., 2014, 80-81.

⁶ Anderson-Stojanović V. R., 1987., 115-116.

⁷ Anderson-Stojanović V. R., 1987, 116; Lafli E., 2003, 152; Cool H.E.M., 2006, 64; Mortensen J. L., 2014, 80-81.

⁴ Anderson-Stojanović V. R., 1987, 113.

⁵ The chemical analysis of the preserved substances reveals that although the unguentaria may differ in terms of the production material (glass, ceramics), shape and provenance, they still share some similarities in terms of their contents: Mortensen J. L., 2014, 80-81.

⁶ Anderson-Stojanović V. R., 1987., 115-116.

пронађен код десног рамена са отвором у правцу покојникових уста, показује да су и примјерци са мањим рецепијентом служили за чување освежавајућих напитака, као дио понуда са храном и пићем које су биле покопане са мртвима за њихово коришћење у загробном животу.

Појава унгуентаријума у гробовима сугерише значајну употребу ароматичних и зачињених уља у погребним ритуалима, чија тачна функција још није разјашњена у довољној мјери. Из писаних извора нам је познато да су се миришљава уља користила у свим погребним фазама, прије свега у погребном спремању тијела, за његово помазање. Постоје индикације да су се ароматичне супстанце користиле и у току погребне процесије када је тијело ношено према гробљу.⁸ Оно што нам је, међутим, археолошки сигурно потврђено, је употреба унгуентаријума и миришљавих уља за вријеме полагања у земљу, при чему неки претпостављају да унгуентаријуми остављени поред тијела показују да је покојник био помазан код гробног места или у самом гробу.⁹

Доминантни број керамичких унгуентаријума пронађених у унутрашњости гробних конструкција, као и анализа укупног керамичког материјала у коме је остављана храна и пиће умрлом, иду у прилог претпоставци да су они ту постављени као вијатикум са којим се користе душе мртвих у њиховом путовању до подземља. Они

8 Употреба ароматичних супстанци у току процесије, када се палио тамјан и гдје су се мртвачка носила прскала миришљавим уљем, потврђена је у раним рабинским текстовима из Палестине II и III века, гдје је и пронађена значајна количина керамичких и стаклених унгуентаријума у, заправо, силно романизованом фунерарном контексту јеврејских гробних мјеста: Green D., 2008, 163.

9 Slane W. Kathleen - Walbank E. H. Mary, 2006, 386.

ing aromatic oils, perfumed with herbal extracts, mostly of olive or pine origin.⁷ It has not been confirmed whether all of our vessels of this type were used for keeping aromatic oils. The items with greater capacity, characteristic for the subsequent period, might have contained water or wine, because they were deposited in the graves alone, while the smaller ones are usually accompanied by one or two jugs. The example of the infant grave 3262, where one of the two glass unguentaria was found next to the right shoulder with its opening turned towards the mouth of the deceased, reveals that even the items with a smaller receptacle served for storing refreshing beverages and were buried with the dead as a part of the food and drink offerings to be used in the afterlife.

The presence of unguentaria in the graves suggests that the burial rites involved a significant usage of aromatic and spicy oils, although their exact function has not been adequately clarified. The written sources reveal that the aromatic oils were used in all of the funerary phases, starting with the funerary ritual of washing and embalming of the body. There are indications that the aromatic substances also had a role during the funerary procession, when the body was taken to the cemetery.⁸ One of the archaeologically confirmed facts is the use of unguentaria and aromatic oils upon lowering the body into the ground, with some assumptions that the unguentaria left next to the body shows that it was embalmed next

7 Anderson-Stojanović V. R., 1987, 116; Lafli E., 2003, 152; Cool H.E.M., 2006, 64; Mortensen J. L., 2014, 80-81.

8 The use of aromatic substances during the procession, which involved incense burning and sprinkling of aromatic oils on the hearse, has been confirmed by the early 2nd and 3rd century Rabbi texts from Palestine, where a significant quantity of ceramic and glass unguentaria have been discovered in an otherwise strong Romanized context of the Jewish burial grounds: Green D., 2008, 163.

који су остављени на горњем нивоу, поред гробне конструкције, могу бити објашњени да користе покојнику у истом циљу, као једно шире разумевање о месту боравка умрлог у склопу култа гробног места, односно вјеровање да је гроб *domus aeterna* тијела покојника и да он обитава увек у његовој близини, што је посебно потврђено примерима гробова 4563 и 4617 гдје су ови судови узидани у малтерни вијенац који обрубљује гробни поклопац. Једина разлика је што су они ту постављени после затварања поклопца, односно после испуњавања гробне јаме земљом и онда накнадно затрпани. Није искључена могућност да се у току сахране њима вршило либационо изливање у част мртвих или предака, зато што је добар део њих пронађен у лежећем положају, што може бити и резултат нестабилне основе малог дна, а затим остављени у гробу са симболичном намјеном да користе умрлом.

У три случаја унгуентаријуми су пронађени на вишем нивоу изнад гробног поклопца што имплицира њихову употребу након завршетка погребних активности, односно у току неких од комеморативних дешавања (Сл. 6). Мали број ових примјера не може бити релевантан за закључак о реалном опсегу извођења постфунералних обреда зато што су се дешавали изван затворене гробне цјелине, а самим тиме су били и више изложени деструктивним факторима или крађама.

У гробовима 1808 и 3710 они су пронађени на 0,10 m изнад централног дијела поклопца што указује на ближу хронолошку активност након затварања гроба, можда још за вријеме помена деветог дана (*septa novendialis*) када су изливане течне жртве прецима, најчешће уље, вино или вода.¹⁰ Међутим, примјер

¹⁰ У гробу 3073 има слични случај где је стаклени унгуентаријум, постављен преко надземног

to the grave area or in the grave itself.⁹

The dominant number of ceramic unguentaria found within the grave constructions, as well as the analysis of the complete ceramic material used for the food and drink offerings to the deceased, provide confirmation to the assumption that they have been left as a viaticum used by the souls of the departed ones on their journey to the underworld. Those left on the upper level, next to the grave construction, can also be explained as an offering used by the departed, providing that we apply a broader interpretation of the realm of the dead in the cult of the grave area, i.e. the belief that the grave is the *domus aeterna* of the body of the deceased, and that they always dwell in their vicinity, which was especially confirmed with the examples from graves 4563 and 4617, where these vessels have been embedded into the mortar bounds wrapped around the grave cover. The only difference is that they had been placed here after the cover was closed, i.e. after the grave-pit had been backfilled and then additionally covered with earth. We should also not dismiss the possibility that they had been used for making the libation in honour of the dead or the ancestors during the funeral, because a great deal of them were found tipped over, although this might have been also the result from the instability of the vessel's small base, and subsequently left in the grave with a symbolic purpose to be used by the departed.

In three cases the unguentaria were found at a level above the grave cover, which implies their use after the end of the funeral, i.e. during some of the commemorative events (fig. 6). The small number of such examples has no relevance in perceiving the actual scope of the performed post funeral rites, because they took place outside the enclosed grave units, making them more

⁹ Slane W. Kathleen - Walbank E. H. Mary, 2006, 386.



Сл. 6 Гроб 3710 прије отварања
Fig. 6 Grave 3710 before opening

из гроба 4495, у коме су фрагменти унгвентаријума остављени на горњем нивоу изнад поклопца поред животињске кости, сугерише могуће остатке задушне жртве/гозбе где су посетиоци извршавали либације или конзумирали чврсту и течну храну.¹¹ Постфунерална активност у овом случају налази сасвим одговарајућу паралелу у сатиричном дијалогу Лукијана из 2 века “Харон или Посматрачи свијета”, гдје превозник мртвих пита психопомпа Хермеса:

каменог белега, постављен централно изнад гроба (теренске белешке).

¹¹ Могућност употребе унгвентаријума као средства за наздрављивање и испијање вина на гробу у част покојника је предложила још В. Андерсон-Стојановић, указујући на етнографски пример из Црне Горе гдје се наздрављивање на гробу извршавало у суду сличном унгвентаријуму, тз. чокања или чоканче: Anderson-Stojanović V. R., 1987, 121.

exposed to destructive factors or theft.

In the graves 1808 and 3710 they have been found 0.10 m. above the central section of the cover, which indicates that the activity had a close chronology with the sealing of the grave, maybe even during the ninth day commemoration (*cena novendialis*), when libations were made to the ancestors, in this case oil, wine or water.¹⁰ On the other hand, the example from grave 4495, where unguentarium fragments were left on the upper level above the cover next to animal bones, possibly suggests the remains from a funerary offering/banquet where the visitors made libations or consumed solid and liquid food.¹¹ The

¹⁰ The grave 3073 has a similar case where the glass unguentarium, placed atop a stone grave marker, has a central position in respect to the grave (terrain notes).

¹¹ The possibility for using the unguentaria as a utensil in making toasts and drinking wine on the

“А зашто надгробне споменике...мажу мирисним уљем? Неки су поред гробних хумки наложили ватру...па зашто ту пале најскупоценија јела, а у рупе лију вина и, ако се не варам, пиће од млијека и меда?”¹²

Колико су ови судови и њихови садржаји важни за покојника, положени непосредно поред њега као дио погребног аранжмана? Изнешено је мишљење да су се миришљава уља постављала да би се прикрио непријатни мирис тијела у распаду, односно да би се очувала његова свежина, у случајевима кад је дуже чувано присуство мртваца међу живима.¹³ Ипак ова тврдња више узима у обзир чула присутних, неголи потребе самог покојника. У том смислу, важност ових супстанаци за покојника, сагласно античком есхатолошком мишљењу, лежи у могућности да учине благопријатније његово путовање, односно улазак у подземни свијет.¹⁴ Ипак, да ли је могуће да употреба ликвидних материјала у фунералним обредима гробног места, посебно ароматичних и биљних уља, има и специфично религијско значење које може да буде изузетно важно за загробну судбину покојника. Дјелимичан одговор може се открити у Овидијевим “Метаморфозама”, у дијелу када Сунце посипа миришљаве ароме преко мртвог тијела и гроба Левкотоја, гдје се каже:

“Tijelo i mjesto ono mirišljivim nektarom pospe,

Isplače tad se i reče: "Dosegnuti ipak ćeš nebo".

12 Лукијан, Харон или посматрачи свијета, 196.

13 Види расправу код Green D., 2008, 168.

14 У Петронијевом Сатирикону (Petronius Arbiter, Satirikon, XV knjiga, 114) у тренутку када Трималхион осмишљава свој погреб наводи се: “*Dao je da mu se smjesta otvori bočica s nardovom pomašću i sve nas njome pomaže.- Nadam se - rekne zatim - da će mi mrtvomu jednako prijati kao živomu.*”

post funerary rites identified in this case have appropriate parallel in the satirical dialogue from the 2nd century Charon or The Observers, written by Lucian, where the ferryman of the dead asks the psychopomp Hermes about the rituals performed at the grave area: “*Then why are those people... anointing them (stones) with myrrh, and why are others, who have built pyres in front of the mounds and dug a trench, burning those lavish meals and pouring wine and some honey mixture, it seems to be, into the trenches?*”¹²

Then, of what importance are these vessels and their contents to the departed, placed immediately next to them as a part of the funerary arrangement? One of the proposed opinions is that the aromatic oils served for concealing the stench of the decomposing body in order to preserve it fresh as long as the body was kept exposed among the living.¹³ However, this claim takes into account only the feelings of those attending the funeral and not the needs of the departed. In that respect, the significance of these substances to the deceased, according to the eschatology concept of the Antiquity, lays in possibility to make their journey to the underworld as pleasant as possible.¹⁴ Still, is there a possibility that the use of liquid materials in the funerary rituals performed on the grave area, especially of aromatic and herbal oils, had a specific religious

grave in the honor of the departed was suggested by V. Anderson-Stojanović, basing the assumption on an ethnographic example from Montenegro, where the toasts on the grave were made in a vessel resembling the ungunetarium, the so-called čokanj or čokanče: Anderson-Stojanović V. R., 1987, 121.

12 Lucian, Charon or The Observers, 24.

13 See the discussion in: Green D., 2008, 168.

14 In Petronius's *Satyricon* (Petronius, Satyricon, 60), referring to the moment when Trimalchio envisions his funeral: “*Then he opened a jar of spike-nard, smeared a little on each of us, and said, “I hope that when I’m dead I enjoy this as much as when I’m alive.”*”

Nektarom pokropljeno budući nebeskim t'jelo

Odmah se rastopi zatim i mirisom nakvasi zemlju;

Šibljika tamjanova po zemlji pomalo pusti

*Žile i digne se uvis i krunom probije humak.*¹⁵

У овим стиховима евидентна је асоцијација на васкрсење изражена преко обредног помазања тијела или постпогребног кропљења гробног места “нектаром небеским” који ће довести до трансформације тијела и уз чију ће помоћ мртви моћи да пробију земљу и досегну до небесних висина. С тога, не искључујем могућност да је овај регенеративан значај био један од најбитнијих аспеката у употреби ароматичних супстанци у погребној пракси античког периода.

Закључна запажања

Поред њихове укључености у фунералне обреде са урамљеном функцијом и значењем, сложени карактер ових судова открива се и преко њихове присутности у гробу као знака самог по себи, који може да обиљежи вишеслојну комплексност покојниковог идентитета.

За разлику од стаклених унгуентаријума који су заступљени у већем броју на некрополама из римског периода, керамички унгуентаријуми обично заузимају мали проценат гробних прилога или се скоро уопште не јављају.¹⁶ Тако на пример, у Виминацијуму од 13000 истражених

¹⁵ Publija Ovidija Nasona, *Metamorfoze*, Četvrto pjevanje, stih 250.

¹⁶ Оваква ситуација је посебно карактеристична за подручја која су прије римског освојања била под slabим утицајем хеленистичко-италских културних импулса: Anderson-Stojanić V. R., 1987, 113.

meaning which could have had a special importance in the afterlife destiny of the departed? A partial answer could be hinted in the section of Ovid's *The Metamorphoses* where the Sun sprinkles the dead body of Leucothoe and her grave with aromatic ointment, with the follow:

*“...he sprinkled the earth, and the body itself, with fragrant nectar, and, after much lamenting, said “You will still touch the air”. Immediately the body, soaked through with heavenly nectar, dissolved, steeping the earth in its perfume. Tentatively, putting out roots, the shoot of a tree, resinous with incense, grew through the soil, and pierced the summit of the mound.”*¹⁵

These verses have an evident association of resurrection expressed in the ritual embalmment (soaking) of the body, or the post funerary sprinkling of the grave area with “heavenly nectar”, leading to the metamorphoses of the body and helping to break the earthly bounds of the departed, allowing them to rise and reach for the heavenly heights. That is why I do not exclude the possibility of this regenerative property being one of the more important aspects of the use of aromatic substances in the funerary practise during the Antiquity.

Final Considerations

The complex character of these vessels, besides being included in a funerary rites with framed function and meaning, reveals itself via their presence in the grave as token per se, which can mark a multi-layered complexity of deceased's identity.

Unlike the glass unguentaria, which are more frequently presented in the Roman necropolises, the ceramic unguentaria usually make a small percentage of the grave offerings or they are almost not

¹⁵ Ovid, *The Metamorphoses*, Book IV: 250-255, 115.

гробова они су откривени само у 19 (20) случајева, од којих је 5 инхумација, у Емонским некропола има само два примерка, док у Доклеји, Сингудунуму и Сирмиуму нису заступљени.¹⁷ Слика је другачија у областима око медитеранског басена и у регионима са јачом хеленистичком традицијом гдје керамички унгуентаријуми чине знатан дио опште понуде мртвима из гробова римског периода.¹⁸ Боља заступљеност ових судова у Скупију, који се налази на широј периферији ове културолошке сфере, вјероватно дугује утицају медитеранског југа, чије карактеристике доминирају на простору јужно од провинције Горње Мезије (Стоби, Марвинци) и где је присуство ових судова у погребном контексту далеко веће.¹⁹ У том смислу, сасвим је могуће претпоставити повезаност ове ритуалне/раритетне особености “медитеранског” елемента међу гробним прилозима у Скупија са досељеницима из ових подручја.

Са социо-економског аспекта керамички унгуентаријуми нису индикатор друштвеног статуса, односно, судећи према гробној форми, пронађени су код различитих социјалних категорија скупјског становништва. Већи дио њих не показују трагове дуготрајног коришћења што иде у прилог тврдњи да они представљају, највјероватније, једну посебну врсту, која је масовно и јефтино произвођена и непосредно набављена за потребе погребних ритуала.²⁰ Њихов “статусни” престиж можда лежи више у финансијској тежини садржине с којом су били

present at all.¹⁶ In Viminacium, for example, they have been found only in 19 (20) of the 13.000 researched graves, with 5 of them being inhumation graves, only two artefacts were found in the Emona necropolises, while in Doclea, Singidunum and Sirmium they are not represented at all.¹⁷ The situation is different in the regions around the Mediterranean basin and the regions with the stronger Hellenistic traditions where the ceramic unguentaria constitute a substantial number of the general offerings to the dead in the Roman period graves.¹⁸ The greater frequency of these vessels in Scupi, which is located in the broader periphery of this cultural sphere, is probably a consequence of the influences from the Mediterranean south, which has dominant elements in the area south of the province of Moesia Superior (Stobi, Marvinci) and where the presence of these vessels has a greater prevalence in the funerary contexts.¹⁹ In that respect, there is an absolute plausibility to assumption of linking this ritualistic/atypical idiosyncratic property of the “Mediterranean” element found among the Scupi grave offerings with the immigrants from these regions.

From a socio-economic point of view, the ceramic unguentaria are not an indicator of the social status and judging from the grave shapes, they have been found in different social categories of the Scupi population. Most of them do not reveal traces of a prolonged use, thus supporting the opinion that they represent a special kind of vessels, with an inexpensive mass production and being

17 Nikolić S. – Raičković A., 2008, 328, 332.

18 Blegen C. W. – Palmer H. – Young R. S., 1964, 82; Anderson-Stojanović 1987, 105; Green D., 2008, 145.

19 Шурбаноска М. – Здравковски Д., 1996, 107; Николова Е., 2008, 260.

20 Anderson-Stojanović V. R., 1987, 120.

16 This situation is especially characteristic for the areas that had been under a loose influence of the Italo-Hellenistic cultural impulses before the Roman conquest: Anderson-Stojanović V. R., 1987, 113.

17 Nikolić S. – Raičković A., 2008, 328, 332.

18 Blegen C. W. – Palmer H. – Young R. S., 1964, 82; Anderson-Stojanović 1987, 108; Green D., 2008, 145.

19 Шурбаноска М. – Здравковски Д., 1996, 107; Николова Е., 2008, 260.

испуњени.²¹

Испитивање старосних и полних аспеката идентитета покојника је показало да су ове категорије, као и њихова социјална условљеност, поред религиозне компоненте, у одређеној мјери утицали на обликовање фунерарне праксе у гробовима римског Скупија. Већа заступљеност керамичких унгуентаријума код младих индивидуа и дјеце указује и на извјесне социјалне норме туговања у сагласности са годинама покојника, можда материјализовано испољавање веће туге за мртвим као резултат јачег емотивеног набоја присутног при погребним растанцима ове врсте, посебно усмерена ка млађим особама.

Полна неодређеност у већини случајева вјероватно одражава коришћење миришљавих уља у свакодневном животу подједнако од стране мушкараца и жена, који у условима измењених социо-културолошких прилика у времену раног Царства поклањају више пажње у третману и њези тијела.²² У том погледу, интересантно је да се код особа до 45 година унгуентаријуми јављају у већем броју код мушкараца, док код старијих изнад 45 година, оне су доминантне код жене. Међутим, случајеви где су унгуентаријуми са конусним тијелом и дугим вратом откривени само у гробовима жена, показују да одређене врсте ових судова имају потенцијал за истраживање диференцијације погребног обреда у погледу полног

purchased immediately for the funeral.²⁰ Their assumed prestige “status” might be more a consequence of the financial value of the contents they had held.²¹

The study of the age and gender features of the departed identity shows that these categories, as well as their social conditioning, coupled with the religious components, in a certain measure influenced the shaping of the funerary practice in the graves of Roman Scupi. The prevalence of ceramic unguentaria among the young individuals and infants indicates a certain social norms of mourning regarding the age of the deceased, a probable materialization of showing greater sorrow for the dead resulting from the stronger emotional charge present during the funerary farewells of this type, especially when younger individuals are concerned.

In most of the cases, the gender inconsistency might be a reflection of the fact that the aromatic oils were used in the everyday life both by men and women, as a result of the trend for paying greater attention to the bodily treatment and care in a times of changed socio-cultural practices during the early Empire²². In that respect, it is interesting that in the individuals younger than 45 the unguentaria are more frequent among the men, while in those older than 45, they have a dominant presence among the women. However, the cases where unguentaria with a conical body and a long neck have been found exclusively in female graves reveal that certain types of these vessels could have a po-

21 Тако на пример, од популарних уља која су се користила у римском свијету, једно од најскупљих било је нардово уље (види фусноту 14), које је коштало од 40 до 100 денара за фунту (0,453 кг.), у зависности од његовог квалитета (Pliny N.H., 12.26.42-44, преузето из: Mortensen J. L., 2014, 41).

22 За разлику од керамичких, стаклени унгуентаријуми са Југоисточне некрополе у Скупију су доминантно заступљени у гробовима дјеце и жена (теренске белјешке).

20 Anderson-Stojanić V. R., 1987, 120.

21 One of the most expensive oils popular in the Roman world, for an example, was the spikenard or nard oil (see note 14), with a cost of 40 to 100 denarii per pound depending on its quality (Pliny N.H., 12.26.42-44, taken from Mortensen J. L., 2014, 41).

22 Unlike the ceramic unguentaria, the glass ones found in the Southeast necropolis of Scupi are predominantly present in the graves of infants and women (terrain notes).

идентитета покојника. Истовремено, они могу да се појаве као назнака пола, односно као дио тоалетног прибора који су користиле жене за уљепшавање, чиме се поставља питање о повезаности типолошке посебности унгуентаријума са одређеним конкретним садржајем. Специфично позиционирање међутим, симптоматично у одређеном броју случајева, сугерише и определијељује посебност одвијања погребног обреда. То доказује извесну нормативност при извођењу култне радње која узима у обзир старосне и полне разлике између покојника, а чије даље разлике вјероватно имају дубљи друштвени значај који ми у овом тренутку нисмо у могућности да сагледамо.

Од средине III вијека керамички унгуентаријуми у Југоисточној некрополи у Скупију се више не јављају у погребном контексту, на основу чега се може закључити да је њихова улога као вотивног дара у гробовима напуштена. Исто тако, и остали разноврсни сет керамичких предмета који се уобичајено среће међу гробним инвентаром (тањери, здјеле, шоље), осим у изузетцима, се више не јавља. То се може протумачити као промена погребног обреда, можда под утицајем хришћанства или у промијењеној функцији ових судова који се и даље производе, али не употребљавају у погребном контексту.

tential for studying the differentiation of the funerary rites in the respect to the gender of the departed. They can simultaneously appear as a gender marker, i.e. as a part of the toilet set used by women in beautification, which opens the possibility to link the typological features of these vessels with a certain concrete contents. On the other hand, their specific positioning, which is symptomatic in some of the cases, is suggestive of a certain peculiarity in proceeding of the funerary rites. It proves that certain norms were maintained while performing the cult activities that took into account the age and gender characteristics of the departed, while all the further differences probably have some deeper social implications which elude our interpretation at this moment.

From the middle of the 3rd century, the ceramic unguentaria at the Southeast necropolis of Scupi are no longer found in funerary context, allowing the possibility to conclude that their function as a votive offering in the graves had been abandoned. At the same time, the other set of miscellaneous ceramic artefacts usually found among the grave inventory (plates, bowls, cups), starts to disappear, with rare exceptions. It can be interpreted as a change in the funerary rites, which might be influenced by the Christianity or the altered function of these vessels, which still remained in production, although no longer used in a funerary context.

- Anderson-Stojanović V. R., 1987, The Chronology and Function of Ceramic Unguentaria, *American Journal of Archaeology, The Journal of the Archaeological Institute of America* 91, 105 – 122.
- C. W. Blegen – H. Palmer – R. Young, 1964, *The North Cemetery, Corinth XIII*, Princeton, New Jersey.
- Cool H.E.M., 2006, *Eating and drinking in Roman Britain*, Cambridge University Press.
- Green D., 2008, Sweet Spices in the Tomb: An Initial Study on the Use of Perfume in Jewish Burials, in: *Commemorating the Dead, Texts and Artifacts in Context, Studies of Roman, Jewish, and Christian Burials*; edited by Brink L.O.P. and Green D., Walter de Gruyter · Berlin · New York, 145-177.
- Јованова Л., 2015, Скупи – Некрополи, Стории за истакнати личности според епиграфски и археолошки сведоштва, *Inventaria Archaeologica Personarum*, Том II, Скопје.
- Mortensen J. L., 2014, *The Implications of Content Analysis for the Interpretation of Unguentaria in Museum Collections (Theses and Dissertations)*, Paper 506, University of Wisconsin-Milwaukee.
- Nikolić S. – Raičković A., 2008, Ceramic Balsamaria – Bottles: the Example of Viminacium, *Старинар LVI/2006*, Београд, 327-336.
- Николова Е., 2008, Стоби – Западна некропола, ископување 1995 година, *Macedoniae Acta Archaeologica 18*, Скопје, 247-271.
- Lafli E., 2003, *Studien zu hellenistischen, kaiserzeitlichen und spätantikfrühbyzantinischen tonunguentarien aus Kilikien und Pisidien (südtürkei): Der forschungsstand und eine auswahl von fundobjekten aus den örtlichen museen*, (Dissertation), Köln.
- Лукијан, Одабрани разговори, превео Ђурић Н. Милош, Београд 1957.
- Lucian, *Selected Dialogues*, edited by Costa C.D.N., Oxford University Press, 2005, 24.
- Ovid, *The Metamorphoses, a translation into English prose by A. S. Kline*, Poetry in Translation, 2000.
- Petronije Arbiter, *Satirikon Ili vragolasti pripovijesti, prijevod i popratni tekstovi* Antun Slavko Kalenić, Grafički zavod Hrvatske, Zagreb, 1986.
- Petronius, *Satyricon*, translated by Sarah Ruden, Hackett Publishing Company, Inc., Indianapolis/Cambridge, 2000.
- Publija Ovidija Nasona, *Metamorfoze, preveo i komentare napisao Tomo Maretić*, Četvrto pjevanje, Zagreb, 1907.
- Slane W. Kathleen - Walbank E. H. Mary, 2006, Anointing and commemorating the dead. Funerary rituals of Roman Corinthians. In *Old Pottery in a New Century: Innovating perspectives on Roman pottery studies*, edited by Malfitana D., Lund J. and Poblome J., L'Erma di Bretschneider, Catania, 377–388.
- Шурбаноска М. – Здравковски Д., 1996, Римски гробови од Западната некропола во Стоби – ископување 92, *Macedoniae Acta Archaeologica 14*, Скопје, 91-113.